

הקהילה החרדית בישראל - בין אינטגרציה לסגורציה

בצלאל נהן

החברה החרדית חווה בשנים האחרונות שינויים רבים באורחות חייה, המציבים בפניה אתגרים רבים והתמודדויות חדשות. אחת השאלות המרכזיות, המלווה את השינויים הללו, נוגעת למידת המעורבות של החרדים עם כלל החברה הישראלית בכל תחומי החיים. במאמר זה ברצוני להראות כיצד בפעולות השונות הנוגעות לשינויים הללו, ניכרות שתי מגמות שונות ומנוגדות של אינטגרציה מול סגורציה. שאלה זו צריכה לדעתי להעסיק את כל מי שעוסק בתחום זה, על מנת להתוות את הדרך הנכונה ביותר עבור החברה החרדית ועבור כלל החברה הישראלית.

מתקרבים או מתרחקים?

בשנים האחרונות אנו עדים לתהליכי שינוי משמעותיים העוברים על החברה החרדית בישראל – מבחינת שיעורי ההשתתפות במעגל העבודה, בגיוס לצה"ל ושירות אזרחי, בלימודים מקצועיים ואקדמיים ובתחומים נוספים. חלק מן התהליכים מושפע מגורמים כלכליים – ואלה המכריעים, וחלקם מגורמים אחרים – פוליטיים, חברתיים, טכנולוגיים ועוד.

במקביל לתהליכי שינוי אלו עלו בתקופה זו לסדר היום הציבורי סוגיות שונות הניצבות כסלע מחלוקת בין הציבור החרדי לכלל החברה הישראלית. המדובר בשאלות הנוגעות לאותם עניינים שהוזכרו לעיל ושדומה היה שחל בהם שיפור. התרחבותה של החברה החרדית בחלקה היחסי בתוך מדינת ישראל, בשל הריבוי הטבעי הגדול שלה, העלתה תהיות רבות בנוגע לדמותה ולעתידה של מדינת ישראל בהיבט המשטר, הביטחון, הכלכלה והחברה.

במבט היסטורי נראה שמאז הקמת המדינה ועד לתקופה האחרונה, ניתן להצביע באופן ברור על תהליך התבדלות והסתגרות של החברה החרדית מכלל החברה הישראלית. ההתבדלות וההסתגרות באו לידי ביטוי בכל תחומי החיים – במגורים, בחינוך, בתקשורת ובעוד תחומים רבים. לאור זאת, ניתן לצפות ששינוי המגמה שנראה כי התרחש בשנים האחרונות בדפוסי התעסוקה, הגיוס והלימודים בחברה החרדית יהיה כרוך במעורבות רבה יותר בחברה הישראלית ובהתקרבות רבה יותר בין הקהילה החרדית וכלל החברה הישראלית. במאמר זה ברצוני לבחון אם אמנם יש קשר מוכח בין הדברים. לשם כך אתייחס לדוגמאות מתחום המגורים, התעסוקה, הגיוס לצה"ל ולימודים מקצועיים ו/או אקדמיים.

בצלאל נהן מכהן כיום כראש ישיבה תיכונית חרדית "חכמי לב" בירושלים. בעשור האחרון היה פעיל בתוכניות לשילוב צעירים חרדים בעולם העבודה, בלימודים אקדמיים ובצה"ל, במסגרת תת-גיוני ישראל ועמותות חרדיות. בצלאל הוא בוגר בית הספר מנדל למנהיגות חינוכית.

מגורים

בעבר, מרבית הציבור החרדי התגורר בשכונות לציבור דתי וחילוני, בעיקר בערים ירושלים, תל אביב, פתח תקוה ובני ברק. עם השנים, הוקמו שכונות חרדיות ולאחריהן ערים חרדיות חדשות. תושבים דתיים וחילוניים עזבו שכונות שהפכו עם הזמן לחרדיות, ותושבים חרדים עזבו שכונות בעלות רוב חילוני. כיום מתגורר רובו ככולו של הציבור החרדי בריכוזים חרדיים מובהקים, ובשכונות מעורבות אנו עדים לא אחת למתחים וחילוקי דעות סביב סוגיות שונות, כדוגמת נסיעה בשבת, התקנת עירוב, הקצאת מבנים לבתי כנסת ומוסדות חינוך, שליטה במנהלים קהילתיים וכיוצא בזה.

למרות תהליכי השינוי שהוזכרו לעיל, לא נראה שניתן להצביע על שינוי במגמת ההסתגרות הגאוגרפית. המגמה השלטת בתחום הדיור היא הקמת שכונות וערים נפרדות לקבוצות אוכלוסייה שונות, ונראה שלכל הצדדים אין עניין ורצון לחפש את הדרך לחיים משותפים ומעורבים. תושבים חרדים שיחפצו לגור בשכונה מעורבת וכן להיפך, ייתפסו ככל הנראה כבעלי שאיפות השתלטות וכפוגעים בצביון השכונה או העיר.

בהקשר זה וכדוגמה הפוכה לתיאור זה, ניתן להזכיר את פעילותם של הארגונים 'אדרבה' ו'נטיעות', המעודדים בשנתיים האחרונות את הקמתן של קהילות דתיות וחרדיות של בעלי תשובה. ארגונים אלו מעדיפים ככל הנראה את הקמת הקהילות דווקא בערים ובשכונות מעורבות. כך למשל הוקמו שתי קהילות כאלו בחיפה ובמעלות, ונראה שהן מצליחות להשתלב יפה בסביבתן.

תעסוקה

בעשור האחרון יזמה ממשלת ישראל, בשיתוף גורמים ציבוריים ופילנתרופיים, תוכניות לעידוד התעסוקה בציבור החרדי. אלו נועדו הן ליצירת מקומות עבודה ועידוד מעסיקים לקליטת עובדים חרדים והן להכשרת כוח אדם חרדי למקצועות ותחומי עיסוק נדרשים. פעילות זו הגדילה באחוזים ניכרים את שיעורי התעסוקה בקהילה החרדית, בקרב נשים חרדיות וגברים חרדים כאחד.

אחת התוכניות המצליחות ביותר, שהפכה למודל למקומות נוספים, הוצאה לפועל בעיר החרדית מודיעין עילית, שבה הוקם מרכז תעסוקה המעסיק אלפי נשים חרדיות בתחומים שונים – תוכנה, טלפנות, סריקת מסמכים, הכנת תקצירים משפטיים ועוד. במרכז זה נשמרים בקפידה רבה כללים ברורים בתחום הפרדה בין גברים לנשים, כשרות למהדרין ועוד. מודל זה מראה כיצד הגדלת שיעור התעסוקה יכולה להתקיים במקביל להמשך מגמת ההסתגרות.

מנגד אנו רואים צעירים חרדים רבים בוגרי הכשרות מקצועיות ו/או אקדמיות, המוצאים את עבודתם במקומות עבודה כלליים במגזר העסקי הפרטי או הציבורי. למרות אי-אלו קשיים בקבלה לעבודה ובתקופת ההסתגלות, הם מדווחים על שביעות רצון הדדית.

ניתן לראות אפוא כיצד בקרב הגורמים העוסקים בהגדלת שיעור התעסוקה בקהילה החרדית, יש בו-זמנית עמדות שונות ביחס לשאלת ההשתלבות של חרדים עם כלל החברה במקומות העבודה, משמע: האם נכון יותר לשמר את ההבדלה בין הקבוצות או דווקא להפגיש ביניהן. בנקודה זו ניתן כמובן לטעון ששתי הגישות נכונות, שכן מחד לא ניתן באמת ליצור מקומות עבודה נפרדים לכל החרדים הנכנסים לעולם העבודה, ומאידך ללא מציאת פתרונות נפרדים לחרדים המעוניינים בכך, לא נוכל למצות את הפוטנציאל של כוח העבודה החרדי.

גיוס לצה"ל

במסגרת הצעדים להגדלת שיעורי הגיוס של צעירים חרדים לצה"ל, פועלים כיום בצה"ל שני מסלולי גיוס ייעודיים לאוכלוסייה החרדית: מסלול 'נצח יהודה' המוכר בשם הנח"ל החרדי, ומסלול 'שח"ר' (שילוב חרדים) הפועל בזרועות שונות של צה"ל. נראה ששני מסלולים אלו ממחישים גם הם את שתי הגישות שהזכרתי למעלה.

השירות במסלול 'נצח יהודה' מתבצע בבסיס נפרד ומבודד, ללא חיילים חילונים ובהפרדה מוחלטת מחיילות וממפקדות, תוך הקפדה מלאה על כשרות למהדרין, שיעורי תורה, תפילות, שמירת שבת כהלכתה ועוד. החיילים במסלול זה משרתים בשירות קרבי, כשהשנה השלישית לשירותם מוקדשת ללימודים.

מסלולי שח"ר מיועדים לשילוב צעירים חרדים במערך הטכני והטכנולוגי בצה"ל. החיילים רוכשים מקצוע בתחילת שירותם הצבאי ועובדים בו במהלך השירות. חיילים אלו משתלבים בבסיסי צה"ל השונים, תוך שמירה על כללים שנקבעו לשם כך, כדוגמת מעגל עבודה ראשוני גברי, שיעור תורה, כשרות מהדרין ויציאה יומית לבית.

אנו רואים כיצד במודל אחד, כניסתם של חיילים חרדים למערך הלוחם מתבצעת תוך המשך ההפרדה מהחברה הכללית. לעומת המודל השני, שבו הצטרפות חרדים למערך תומכי הלחימה נעשה דווקא תוך השתלבות עם חיילים מכלל החברה הישראלית. בעניין זה חשוב לציין את העובדה שמסלול 'נצח יהודה' מיועד לצעירים רווקים בני 18, בעוד שתכנית 'שח"ר' פונה לנשואים בגיל 22 ומעלה. נראה שכל עוד מדובר ברווקים צעירים, הזהירות מצד העולם החרדי מפני המפגש עם הציבור הכללי גבוהה יותר.

לימודים מקצועיים ואקדמיים

בין המהלכים המרכזיים להגדלת שיעור המועסקים החרדים, נעשתה פעילות רבה להכנסתם של גברים ונשים חרדים למסגרות להכשרה מקצועית ולמוסדות אקדמיים. בתחום זה ניתן לראות באופן ברור את ההעדפה הגורפת למקומות לימוד ייעודיים לציבור החרדי בדמותן של מסגרות חרדיות להכשרה מקצועית, מכללות אקדמיות חרדיות ושלוחות חרדיות של מכללות אחרות.

שיעורם של התלמידים והסטודנטים החרדים במוסדות כלליים הוא עד כה נמוך מאוד, אך נמצא במגמת עלייה מתמדת.

יצירת מסגרות מקצועיות ואקדמיות נפרדות לתלמידים חרדים עשויה לעתים לפגוע באיכות הלמידה ובעיקר לגרום להיצע מצומצם של תחומי הלימוד המקצועיים והאקדמיים. לאור זאת, יש להיבט התעסוקתי חשיבות גדולה ליכולתם של סטודנטים חרדים להשתלב במוסדות כלליים, בפרט בתארים מתקדמים שאינם נלמדים במכללות ובשלוחות החרדיות.

'גלות בין יהודים' או 'כלל ישראל'

מכל הדוגמאות שהובאו כאן ניתן לראות שגם בתוך תהליכי השינוי בקהילה החרדית, יש שתי מגמות סותרות. המגמה האחת היא לשמר את ההיבדלות גם במקומות העבודה, בצה"ל ובמוסדות הלימוד, והשנייה – לשלב בין האוכלוסיות בכל המקומות הללו.

העמדה הראשונה מעוגנת בגישה החרדית המתארת את מצבם של החרדים במדינת ישראל כ'גלות בין יהודים'. על-פי גישה זו, על שומרי תורה ומצוות להיבדל ככל יכולתם מהתרבות הסובבת אותם, על מנת לשמר את זהותם מבחינה אמונית ודתית. העמדה השנייה נובעת מראייה של עם ישראל כיחידה אחת שלימה, המורכבת משומרי תורה ומצוות ומאלו שאינם כאלו, אולם ההבדלים הללו אינם מונעים את האחוריות ההדדית ביניהם, הן בפן הגשמי והן בפן הרוחני. האחווה והערבות ההדדית מצדיקים גם חיים משותפים, למרות חילוקי הדעות וההבדלים בתפיסת העולם.

המצדדים בעמדה המתבדלת טוענים שהגישה ההפוכה עלולה לגרום למחזיקים בה לירידה רוחנית, שסופה התרשלות כזאת או אחרת בקיום תורה ומצוות. לעומתם, התומכים בהשתלבות רואים בהתבדלות המוחלטת קיצוניות-יתר, העלולה לגרום לקרע חריף בעם ולהגברת הקיטוב והעוינות כלפי העולם החרדי מצד יתר החברה הישראלית. חילוקי דעות אלו מעסיקים רבות את השיח הפנים-חרדי בשנים האחרונות, והם ניכרים בפולמוס שזכה לכינוי 'החרדים החדשים'. נראה שההכרעה בין הצדדים תלויה במידה רבה בהצלחתם של המשתלבים לשמור על זהותם החרדית במובנים של מחויבות מליאה לערכי היסוד של החברה החרדית ולשמירת תורה ומצוות באופן מרבי.

'כור היתוך' מול 'רב תרבותיות'

שתי המגמות המנוגדות שהוזכרו כאן אינן תלויות אך ורק בהתנהלות הפנימית בתוך העולם החרדי, והן מושפעות במידה רבה מהאווירה השלטת בכלל הציבור בישראל. תפיסת הממלכתיות ו'כור היתוך' של בן גוריון היו איום מוחשי וממשי על המשך קיומה של היהדות החרדית, שלא חפצה להיות מותכת לתוך החברה הציונית החילונית והמערבית ברוחה;

ואכן התבדלותה והתבצרותה התרבותית הצליחו למעלה מן המשוער והביאה להתפתחות של ציבור המונה מאות אלפי איש.

גישת ה'רב תרבותיות' שהחליפה את תפיסת 'כור ההיתוך' הפחיתה במידה ניכרת את חרדת הקיום של הקהילה החרדית. גישה זו, המכירה בזכותם של החרדים לשמר את תרבותם הייחודית בד-בבד עם עידוד השתלבותם בכל תחומי החיים, היא הבסיס המאפשר לאדם החרדי לחוש בטוח גם בעבודה או שירות צבאי או לימודים אקדמיים בסביבה חילונית גמורה. בנקודה זו עומדת כיום החברה הישראלית למבחן: האם כוונותיה לשלב את החרדים בחברה תוך שמירה על זהותם התרבותית – כנות, או שמדובר באמירות בלבד שמאחוריהן מסתתרת מגמה לשנות את תפיסת עולמם ואורחות חייהם של החרדים.

סיום

אני מאמין שלמען עתידנו כאן בארץ ישראל ובמדינת ישראל, עלינו למצוא את הדרך לחיים משותפים מלאים ולא לחיים של שכנות בלבד זה לצד זה. זוהי, להבנתי, הדרך היחידה שלנו לשרוד כעם יהודי אחד במדינתנו, ולשם כך עלינו להכיר טוב יותר זה את זה, למרות חילוקי הדעות העמוקים בינינו. השינויים המתחוללים כיום בחברה החרדית נראים לי הכרחיים ומבורכים, אולם המשימה החשובה ביותר המוטלת על כל הצדדים היא שתהליכים אלו לא יהיו כרוכים בתופעות של סחף לחילוניות, שכן במקרה כזה לא יהיה מנוס מהסתגרות חרדית מבודשת. שותפות הגורל שלנו חובה שתביא אותנו גם לשותפות יעוד, למען עתידנו כאן בארצנו.